

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЛОКАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ДЛЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ЗАКЛАДУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Віталіна Горова

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М.Т. Рильського Національної академії наук України (Київ, Україна)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2228-4337>*

1. ВСТУП

В Україні на сучасному етапі особливої актуальності набуває проблема втілення у життя ідей децентралізації (управління територіями, посилення місцевого самоврядування тощо). Територіальна реформа, розпочата у 2014 році, на сьогодні вже має свої результати. Відповідно до змін, унесених до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», від 16 квітня 2020 року, маємо чітке визначення поняття «територіальна громада» як сукупності жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр [1]. У цьому Законі також подано визначення адміністративного центру територіальної громади – це населений пункт (село, селище, місто), що має розвинену інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території територіальної громади та в якому розміщується представницький орган місцевого самоврядування територіальної громади. 17 липня 2020 року Верховною Радою України було прийнято Постанову № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів» [2], згідно з її основними положеннями в Україні в межах існуючих областей замість 490 районів утворено 136 нових. Головною причиною зміни існуючого районування стало нерівномірне розподілення обсягу завдань при однакових обов'язках районних органів влади, спричинене різною густиною населення. Напередодні, 12 червня 2020 року, Кабінет Міністрів України прийняв відповідні розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад областей. У результаті було створено 1469 спроможних територіальних громад, які покривають усю територію країни [3]. Такі нововведення мають на меті покращити систему розподілу державних коштів, унормувати відповідальність районного керівництва перед загальнодержавним і, навпаки, удосконалити, децентралізувати систему територіального поділу країни.

У рамках територіальної реформи особливої ваги набуває проблема функціонування на місцевому рівні бібліотечної системи. Потрібно зауважити, що на сьогодні в Україні діють 15600 публічних бібліотек, 81 % із них – знаходяться у сільській місцевості. До складу об'єднаних територіальних громад увійшло 24 % бібліотечних установ. Наразі потребує уваги проблема управління мережею публічних бібліотек в умовах децентралізації, а також зміна старих і пошук нових підходів щодо функціонування системи бібліотек в Україні загалом. Ускладнює цей процес ситуація, пов'язана з низьким розвитком місцевої інфраструктури: лише 38 % публічних бібліотек мають комп'ютери, натомість доступ до інтернету – 30 %, а у сільській місцевості – 19,6 % [4]. Такий стан речей підтверджує потребу в модернізації бібліотечно-інформаційної сфери на державному та регіональному рівнях. Отже, під час розробки стратегії розвитку малої території потрібно враховувати необхідність проведення трансформаційних процесів, які перетворюють бібліотеки у сучасні центри розвитку громади. Крім цього, у ході реформи децентралізації, новостворені громади і їх керівництво стають перед вибором: з одного боку – належне утримання наявної розгалуженої мережі публічних бібліотек, а з іншого – пошук шляхів реформування системи публічних бібліотек. Варто зазначити, що у напрямі вирішення цих питань уже маємо деякі документальні напрацювання у вигляді «Методичних рекомендацій з

організації мережі публічних бібліотек в об'єднаних територіальних громадах» [5], розроблених відповідно до Законів України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [6], вищезазначеного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», а також Законів України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [7] і «Про співробітництво територіальних громад» [8]. Розробка «Методичних рекомендацій» і подальше їх використання органами місцевого самоврядування наразі надає можливості забезпечити належний рівень надання послуг у сфері культури, зокрема у процесі організації мережі публічних бібліотек в об'єднаних територіальних громадах. Згідно з названим документом оптимальним варіантом організації мережі публічних бібліотек у районах, де його межі повністю співпадають з межами однієї об'єднаної територіальної громади (район – одна громада), буде створення публічної бібліотеки як комунального закладу, що перебуватиме у власності об'єднаної територіальної громади, а інші публічні бібліотеки, розташовані на території району, отримують статус відокремлених структурних підрозділів (філій) публічної бібліотеки об'єднаної територіальної громади.

В умовах глобального розвитку сучасного суспільства виникла необхідність створення і формування інформаційного простору (структури, яка об'єднує результати комунікаційної діяльності) територіальної спільноти (громади). Пріоритетне місце у побудові такої комунікативної системи впевнено посіли інформаційно-комунікаційні технології. Присутність громади в інтернет-просторі сприятиме налагодженню механізмів громадської участі в управлінні на місцевому рівні, розвитку та популяризації культурних традицій малої території. Окрім того, вмиле застосування інноваційних підходів є важливим у розкритті етнокультурного і туристичного потенціалу громади, а також винайдення інструментів побудови ефективної системи самоорганізації населення. Потрібно зауважити, що на різних етапах проведення реформи децентралізації, після утворення об'єднаних територіальних громад постала ціла низка ключових завдань: оперативне інформування населення про нововведення, висвітлення перспективних планів подальшої роботи, структури, обов'язків, напрямів відповідальності новоутворених одиниць. Тому лідери громад, для вирішення цих завдань, активно користуються інструментами, що дають соціальні мережі. А в сьогочасних умовах протикарантинних заходів та обмеження контактів саме в інтернет-просторі все активніше відбуваються обговорення різноманітних пропозицій і стратегічних планів. Соціальні мережі як важливий спосіб комунікації громади займають першість у цьому процесі. Водночас й місцева бібліотечна установа стає тим зручним майданчиком (у тому числі й віртуальним) для такої соціальної взаємодії і важливим локальним інформаційним ресурсом загалом.

Метою нашого дослідження є розкриття особливостей застосування соціальних мереж як доступного інструменту формування інформаційного простору територіальної громади в Україні (на прикладі бібліотечних установ об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області), а також простеження рівня залученості та комунікаційної активності їх користувачів. У рамках дослідження передбачається структуризація функцій і можливостей соціальних мереж для місцевої бібліотечної установи, а також висвітлення тематики та якості інформаційного контенту у мережі «Фейсбук». На етапі унормування українського законодавства щодо територіальної організації влади на місцях, розгляд цієї теми, на основі аналізу офіційних сторінок/груп у мережі «Фейсбук» бібліотечних закладів адміністративних центрів міських об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області дозволить простежити рівень комунікаційної активності підписників/учасників та рівень залученості аудиторії, а також установити основні аспекти використання інформаційного простору для комунікації як всередині громади, так і з іншими зовнішніми учасниками інтернет-діалогу.

2. СУЧАСНІ СПОСОБИ ТА ІНСТРУМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ В ГРОМАДІ

Сьогодення диктує нові правила ведення інформаційно-комунікаційної діяльності всередині громади. Важливого значення набуває якісне представлення об'єднаних територіальних громад у мережі «Інтернет». Зокрема, не обмежуючись лише інформацією

на вебсайті установи чи територіальної спільноти, активно розвивається й публічність у соціальних мережах як сучасного комунікативного інструменту.

Соціальні мережі – це відкрите інформаційне середовище, основне завдання якого полягає в обміні інформацією як усередині громади, так і про громаду загалом. У цьому контексті актуальним і необхідним є набуття умінь ефективного використання їх потенціалу. Завдяки міжнародній програмі «U-LEAD з Європою», яка надає підтримку уряду України у реалізації реформи децентралізації та регіонального розвитку, допомагає громадам розробляти ефективну комунікаційну стратегію, маємо можливість ознайомитися на спеціально створеній платформі «Цифрові комунікації в громаді» із онлайн-курсами, які висвітлюють правила і переваги використання діджитал-інструментів для побудови успішної внутрішньої і зовнішньої комунікації в громаді. Дані статистики засвідчують, що в Україні приблизно 25 млн осіб щодня користуються інтернетом, 64% з них – користуються соціальними мережами. Такі цифри ще раз підтверджують, що соціальні мережі є потужним ресурсом комунікації.

В Україні популярними соціальними мережами є: фейсбук (платформа, яка дозволяє публікувати світлини, відео, текстові дописи та проводити онлайн-трансляції), інстаграм (сервіс для публікації та обговорення фотографій та відеозаписів), твіттер (сервіс для оприлюднення коротких публічних повідомлень) та відеохостинг ютуб (дає можливість викладати відео і супроводжувати його коментарями). Це найшвидші, найпростіші і найдемократичніші канали розповсюдження контенту серед мешканців громади. Вони є дієвими каналами висвітлення її культурно-побутового життя. А правильне їх використання, розуміння технічних особливостей створення акаунтів, їх наповнення, популяризація, збільшення охоплення користувачів, правил, які допоможуть зібрати цільову аудиторію, сприятимуть налагодженню кращої комунікації з громадою.

Найпопулярнішою соціальною мережею є «Фейсбук». В Україні її користувачами є 13 млн осіб, і ця кількість постійно зростає. Щодо її технічних можливостей, то зазначена мережа дозволяє кожному користувачеві створити три види сторінок: приватний профіль, публічну сторінку і тематичну групу. Серед цих трьох типів акаунтів для потреб громади найбільш функціональною є публічна сторінка, яка має більше можливостей для її популяризації, у тому числі й місцевої бібліотечної установи.

При веденні сторінки/групи, важливою є робота з контентом, що вимагає регулярного висвітлення нової інформації і створення дописів. Окрему увагу варто приділяти формулюванню заголовку допису. Він має зацікавити користувача, спонукати його відкрити сторінку і прочитати увесь текст. Фейсбук є платформою, яка дозволяє виставляти світлини, відео, текстові дописи та проводити онлайн-трансляції. Вести сторінку потрібно креативно і цікаво, щоб дописи мали велике охоплення і з'являлися у стрічці новин у якомога більшої кількості користувачів. Правило, якого потрібно дотримуватися і яке допоможе цьому, – продукувати якісний контент. На початковому етапі ведення сторінки достатньо буде виставляти два-три дописи на день: якщо їх буде більше, вони загубляться у стрічці. Правильні алгоритми написання дописів та активність адміністратора (модератора) сторінки визначають появу допису у стрічці новин. Рекомендується частіше робити матеріли із фото, з посиланнями на джерела та коментарями експертів. Якщо зміст допису є цікавим і його подано з креативним підходом, то користувачі реагують на нього (поширюють його, коментують, переглядають відео та фото), таким чином зростає його охоплення і наступні дописи з'являються у стрічці уже більшої кількості користувачів. У цьому і полягає «органічне охоплення – люди приходять до вас на сторінку, бо ви цікаві». Варто зауважити, що у тематичних групах краще органічне охоплення, ніж у публічних сторінок, а також – більш тісний контакт із цільовою аудиторією [9].

2.1. Функціональні можливості використання бібліотечним закладом громади соціальної мережі «Фейсбук»

Активне використання соціальних мереж значно підвищує функціональні можливості комунікації усередині громади. Маючи широку популярність у суспільстві, як важливий комунікаційний інструмент, вони дозволяють висвітлювати життя громади, допомагають у роз'ясненні прийнятих рішень органами влади та у залученні громадян до розвитку малої території. У цьому контексті такий процес може посилити локальна бібліотечна установа як важлива соціально-комунікаційна інституція, яка має широкий спектр можливостей аби долучитися до формування місцевого інформаційного простору. З огляду на високий показник активності користувачів у соціальній мережі «Фейсбук», виокремимо її функціональні можливості для бібліотечного закладу громади:

- оприлюднення і поширення інформації зручним способом;
- реклама бібліотечних сервісів, можливості просування сайту бібліотеки;
- розширення спектру послуг для задоволення інформаційних потреб якомога більшої кількості представників громади;
- спілкування з потенційними користувачами на умовах самих користувачів;
- залучення мешканців громади до обговорення і внесення пропозицій за тією чи іншою ініціативою;
- проведення опитування на різну тематику (про читацькі уподобання тощо).

Разом з тим необхідно підкреслити, що нині спостерігається тенденція поступового відтоку частини користувачів мережі «Фейсбук» (насамперед молоді) та зростання кількості користувачів на таких платформах, як тік-ток, телеграм, інстаграм. Це можна пояснити креативністю і компактністю останніх. Справа у тому, що ці соціальні мережі не потребують написання великих текстових повідомлень, а спрямовані на послуговування фотознімками та монтажем відеороликів, які створюються та доносять інформацію значно швидше, ніж це було б при використанні текстуальних засобів. То ж виокремимо переваги у користуванні мережею «Фейсбук»:

- підвищення популярності установи через факт, що сторінки в соціальних мережах відвідуються користувачами значно частіше, ніж офіційні сайти;
- можливість обміну інформацією між співробітниками в режимі онлайн в умовах, коли вони знаходяться в різних місцях;
- оповіщення користувачів про новини, які відбуваються в громаді;
- використання даних зворотного зв'язку в режимі онлайн, оперативний моніторинг і опитування, статистика;
- отримання корисних порад та ін.

Важливим елементом соціальної мережі є контент (зміст, інформація), створений користувачами. У вибірку для змістовного аналізу бібліотечних представництв у мережі «Фейсбук» було включено 18 бібліотек адміністративних центрів міських об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області. Проведений аналіз дозволив встановити, що наповненість вищезазначених сторінок дописами (станом на березень 2021 року) є відносно високим (загалом 190 дописів). Щодо висвітлення типу контенту публікацій, що надає бібліотека, то застосовано: текстовий і мультимедійний (світлин, відео та аудіо) контент, гіперпосилання, специфічні тексти (опитування, події). Показовим є те, що більше дописів супроводжують фото, ніж відео.

Проаналізувавши контент на сторінках публічних бібліотек міських об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області, відзначимо його різноманіття і якість викладення. Широко застосовуються багато інструментів: завантаження мультимедіа, уподобання, репости, коментарі, хештеги. Інформацію, яка представлена у стрічці новин

бібліотечної сторінки, за змістом можна розділити на дві частини: інформація про заходи і події, пов'язані з бібліотекою (інформування про наповнення фондів і про нові надходження; повідомлення про діяльність бібліотеки, події, заходи, новини (про краєзнавчі та етнографічні проекти, віртуальні виставки, конференції, семінари, конкурси-флешмоби, вебінари-тренінги, майстер-класи, творчі зустрічі, відеотрансляції з письменниками тощо); опис книг, колекцій; про облаштування фотозон, приурочених до свят; про покращення матеріально-технічного оснащення) та висвітлення суспільно значущих подій (інформування про пам'ятні дати, державні свята, річниці діячів і подій; про співробітництво бібліотеки з установами освітнього та ін. напрямів; популяризація матеріалів ЗМІ на бібліотечну тематику).

2.2. Комунікаційна активність бібліотечних закладів громад у мережі «Фейсбук»

У межах дослідження проаналізовано наявність публічної сторінки та/або тематичної групи бібліотечного закладу адміністративного центру об'єднаних територіальних громад у фейсбук на прикладі Вінницької області. Дані про усі аспекти процесу децентралізації в Україні і створені об'єднані територіальні громади станом на 2021 рік можна отримати на спеціальному інтернет-порталі «Децентралізація дає можливості» [10]. За результатами аналізу можемо констатувати, що із 63 об'єднаних територіальних громад кількісна оцінка представленості бібліотечних закладів адміністративного центру об'єднаних територіальних громад у фейсбук виглядає так: 34 бібліотеки – мають лише сторінку, 15 бібліотек – мають лише групу, 1 бібліотека має і сторінку, і групу, 13 бібліотек об'єднаних територіальних громад – не мають ні сторінки, ні групи. Якщо порівняти з результатами аналізу щодо представленості громади у фейсбук, то дані відрізняються: 15 громад мають сторінку і групу, 32 громади – лише групу, 13 громад – лише сторінку, 3 – мають сторінку, присвячену сільській/селищній раді селища/села, що є центром об'єднаної громади (рис. 1).

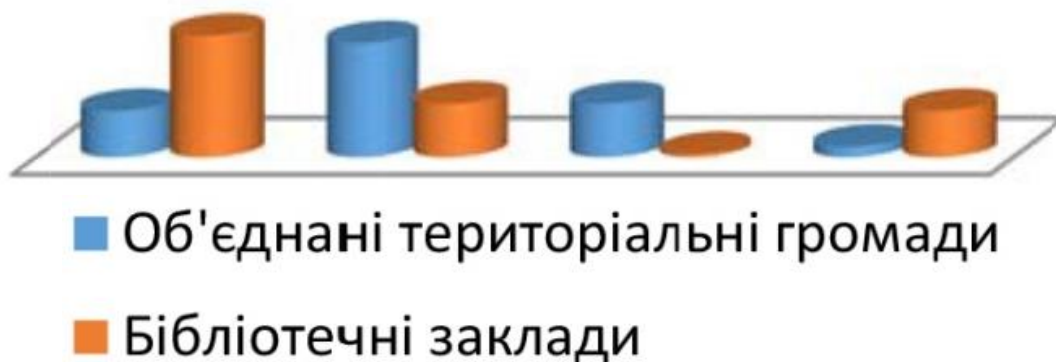

Рис. 1. Кількісна оцінка представленості бібліотечних закладів адміністративних центрів об'єднаних територіальних громад Вінницької області у фейсбуці

Звідси випливає, що найбільша кількість бібліотечних закладів адміністративних центрів об'єднаних територіальних громад створили офіційну сторінку (54 %), майже 24 % представляють свій бібліотечний заклад через тематичну групу, більше 1% мають і сторінку, і групу, приблизно 20 % бібліотек не представлені у мережі «Фейсбук». Переважно це бібліотечні заклади сільських/селищних об'єднаних територіальних громад. Якщо порівнювати з представленістю об'єднаних територіальних громад, то найбільша кількість об'єднаних територіальних громад створили тематичну групу (50 %), а не сторінку як бібліотеки, більше 25 % представляють свою громаду через офіційну сторінку,

і майже 20 % мають і сторінку, і групу, менше 5 % – це громади, які у фейсбуці створили сторінку сільської/селищної ради (рис. 2).

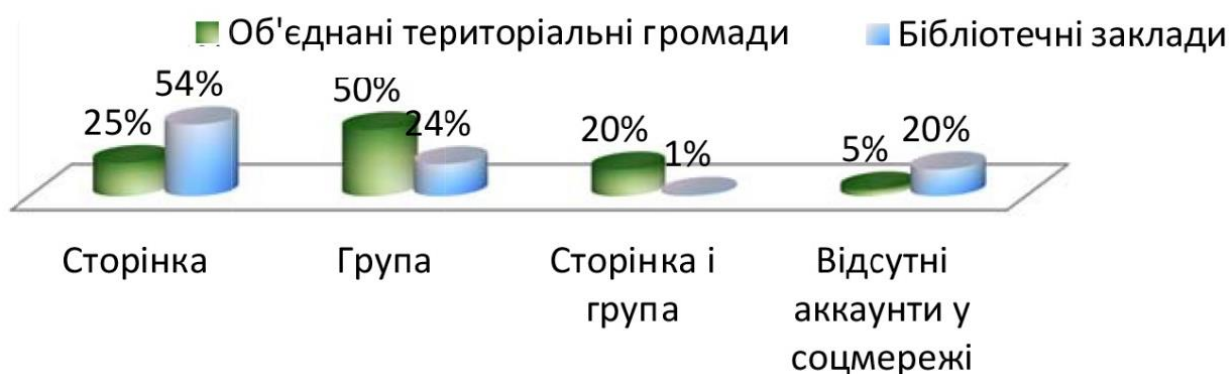

Рис. 2. Відсоткове співвідношення представленості бібліотечних закладів адміністративних центрів об'єднаних територіальних громад Вінницької області у фейсбуці

Окрім кількісного представлення бібліотечних закладів адміністративних центрів об'єднаних територіальних громад у соціальній мережі «Фейсбук», важливим для нашого дослідження видався показник активності аудиторії на сторінці/в групі фейсбук. Для аналізу було обрано об'єднані територіальні громади Вінниччини, які відносяться до категорії міських громад, утворених шляхом приєднання до міста. Це зроблено з тих міркувань, що мешканці сільської місцевості, ймовірно, з різних причин менше користуються інтернетом, ніж міські. Однією з таких причин є те, що в Україні, на жаль, стан інтернет-покриття сьогодні залишається на доволі низькому рівні. Особливо відчутно це у низинних місцевостях і місцевостях із лісосмугами, на дорожніх трасах, у місцях проходження залізничних колій. У цих місцях інтернет-з'єднання дозволяє використовувати мобільний зв'язок лише для голосових дзвінків (2G), а подекуди – взагалі відсутнє.

Отже, автором статті рівень активності користувачів/учасників на сторінці/в групі фейсбук визначено за такими критеріями: залученість аудиторії – кількість підписників відносно чисельності населення громади; публікаційна активність – кількість дописів на день/місяць; активність користувачів (підписників) на сторінці/у групі – сукупність реакцій на публікацію (кількість уподобань, коментарів, репостів); зворотний зв'язок – наявність кнопки зворотного зв'язку (швидкого доступу).

Проаналізувавши сторінки/групи бібліотечних закладів адміністративних центрів міських об'єднаних територіальних громад Вінницької області за критерієм залученості, робимо висновок, що цей показник приблизно однаковий у різних міських об'єднаних територіальних громадах. Він є однаково низьким на сторінках усіх бібліотечних закладів. Середній показник підписників відносно кількості населення складає від 1 до 2 %. Найбільший відсоток підписників на сторінці/у групі становить 5,6 % – 1 185 підписників при кількості населення 20 996. Найнижчий – 0,5 % – 201 підписник при кількості населення 44 161. Тобто у порівнянні з чисельністю населення громади, рівень залучення аудиторії (кількість підписників сторінки/учасників групи) варто підвищувати. Проте необхідно відзначити позитивну тенденцію у тому, що нові учасники щодня додаються і їх кількість постійно зростає.

За результатами дослідження публікаційної активності на сторінках/у групах фейсбук бібліотечних закладів адміністративних центрів міських об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області отримано дані, що засвідчують середній показник наявності дописів на сторінці/у групі місцевої спільноти (у середньому – 1–3 дописи на день). Проте публікуються вони нерегулярно.

Так само низькою є активність підписників, підтвердженням чого є мала кількість опублікованих під дописами коментарів, репостів і відміток «Подобається». Переглянувши інтенсивність реагування аудиторії на наявні дописи, встановлено, що найбільше публікації отримали таку реакцію: 22 коментарі, 71 уподобання, 27 репостів.

Показник «Зворотний зв'язок» варто розглянути у ракурсі того, що створені бібліотечними закладами сторінки, а не групи на фейсбук, мають кнопку швидкого доступу (зворотного зв'язку) через опцію «Зв'яжіться з нами» або «Надіслати повідомлення» – з обраних 18 міських об'єднаних територіальних громад таку функцію мають 13.

Отже, показовим є те, що бібліотечні заклади об'єднаних територіальних громад не використовують повною мірою можливості мережі «Фейсбук». Рівень залучення аудиторії (кількість підписників), активності користувачів (реагування на дописи) і зворотного зв'язку потребує підвищення. Цього можна досягти за рахунок розширення тематики і підвищення якості інформаційного контенту, а також працюючи над збільшенням органічного охоплення.

3. ВИСНОВКИ

У результаті дослідження сучасних способів та форм комунікації у територіальній громаді, на прикладі розкриття особливостей застосування соціальних мереж як локального інформаційного ресурсу для її бібліотечного закладу (на основі дослідження офіційних сторінок/груп на фейсбук бібліотечних закладів адміністративних центрів об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області) проаналізовано їх функції і можливості, інформаційний та комунікаційний потенціал для місцевої бібліотечної установи, а також їх роль як інструменту формування інформаційного простору малої території. Застосування інструментарію соціальних мереж бібліотечними закладами об'єднаних територіальних громад показують, що вони цілком виправдано стають особливим віртуальним майданчиком для поширення інформації про діяльність бібліотеки, події і заходи різної тематики. Демонструють їх потенціал у наданні допомоги при підсиленні і розвитку соціокультурної сфери на місцевому рівні, набутті якісно нового рівня в обслуговуванні населення, організації інформаційних кампаній, підвищення іміджу локальної бібліотеки. Активне використання бібліотечними установами об'єднаних територіальних громад засобів мережі «Інтернет», зокрема соціальних мереж, надає широкі комунікаційні можливості для спілкування як в межах населеного пункту, так і поза ним.

Проаналізувавши рівень залученості та комунікаційної активності аудиторії на сторінці/у групі фейсбук бібліотечних закладів адміністративних центрів міських об'єднаних територіальних громад у Вінницькій області, варто відзначити середній показник публікаційної активності. Показовим є те, що бібліотечні заклади об'єднаних територіальних громад не використовують повною мірою можливості фейсбук. Потребує підвищення рівень залучення аудиторії (кількість підписників), активності користувачів (реагування на дописи) і зворотного зв'язку. Цього можна досягти за рахунок розширення тематики і підвищення якості інформаційного контенту, проявлення креативності у створенні дописів, а також працюючи над збільшенням органічного охоплення. Аналіз інформаційного наповнення сторінки/групи бібліотечного закладу підтверджує потребу у розширенні інформаційного контенту на суспільно важливі теми. Соціальні мережі, маючи великий потенціал, необхідно використовувати у значно ширших спектрах розвитку малої території. Перспективним буде пошук унікального контенту, що дасть можливість відзначити місцеві «родзинки», притаманні певній громаді, розкрити широкий спектр її соціокультурного «багажу». А популяризація історичних надбань краю, його культурних традицій, висвітлення визначних досягнень сприятиме формуванню і

підвищенню іміджу малої території, що у свою чергу дасть можливість привабити туристів і залучати інвестиції.

4. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997, № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [2] Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
- [3] Про формування територіальних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas>.
- [4] Сом С., Бруй О. Розвиток ОТГ: як бібліотеки допомагають розвивати громади і чому бібліотекам потрібні зміни. URL: <https://mind.ua/openmind/20214110-rozvitok-otg-yak-biblioteki-dopomagayut-rozvivati-gromadi>.
- [5] Методичні рекомендації з організації мережі публічних бібліотек в об'єднаних територіальних громадах. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245204350.
- [6] Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР (зі змінами від 27.04.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [7] Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII (зі змінами від 16.04.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.
- [8] Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.
- [9] Цифрові комунікації в громаді: онлайн-курс. URL: <https://u-learn.org.ua/courses/digital-communications/lectures/12038567>.
- [10] Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada>.